

מצוות צדקה

* מהם שתי הדרכים להבין את טעמה של מצוות צדקה? העזר במקור הבא.

1. אתון דאורייתא כלל כג' (לר' יוסף ענגיל)

בת"כ הובא ברש"י פי' ויקרא וז"ל אמר ר' אלעזר בן עזריה הרי הוא אומר כי תקצור קצירך ושכחת עומר בשדה לא תשוב לקחתו לגר ליתום ולאלמנה יהיה למען יברכך הק' אלוהיך קבע הכתוב ברכה למי שבא לידו מצוה בלא ידיעה אמור מעתה הייתה לו סלע צרורה בכנפיו ונפלה ממנו ומצאה עני ונתפרנס בה הכתוב קובע לו שכר הרבה וברכה כשוכח עומר בשדה עכ"ל והנה פשוט דהך ברכה דקאמר היינו שהנכסים של האדם מתברכין ע"י שנתפרנס עני מממונו אפילו שלא ע"י מעשהו וידעתו כלל רק שנפלה ממנו סלע וכו' ועכ"ז מצינו בכתובות סו: בביתו של נקדימון בן גוריון שבאתה לפני ר' יוחנן בן זכאי ואמרה לו רבי פרנסני אמר לה בתי, ממון של בית אביך היכן הלך אמרה לו רבי לא כדין מתלין מתלא בירושלים מלח ממון חסר ואמרי לה חסד וכו' ופריך ונקדימון בן גוריון לא עבד צדקה והתניא אמרו עליו על נקדימון בן גוריון כשהיה יוצא מביתו לבית המדרש כלי מילת היו מציעין תחתיו, ובאין עניים ומקפלין אותן מאחוריו ומשני איבעית אימא דעבד ואיבעית אימא כדבעי לה למעבד לא עבד וכו' עכ"ל הגמרא וא"כ לפי התרוץ הראשון דלכבודו הוא עבד מבואר דכיון דנתן צדקה בכוונה אחרת לא היה בא כח לשיתברכו נכסיו עבורה ואדרבה אבד ממנו הרי דאע"ג דאפי' כשמתפרנס עני מממונו שלא ע"י מעשהו וידעתו כלל הנכסים מתברכין עכ"ז כשנותן בכוונה אחרת גרע. ואולם י"ל ויובן ג"כ במאי נחלקו הני תרי לישני דמלח ממון חסר ואמרי לה חסד וא"כ י"ל דבזה נחלקו הני תרי לישני דירושלים הנ"ל וזה דתיבת חסד מובן דשייך רק על צדקה הניתנת בידיעה דחסד הוא רק מה שאיש מתחסד עם רעהו ואילו נפלה סלע ומצאה עני ונתפרנס בה לא יפול עליו תואר חסד כלל ורק שנעשה דבר טוב מאליו ע"י ממנו אבל עניי התחסדות הרי אין כאן כלל שהרי לא נתחסד כאן כלל איש עם זולתו ולא יפול עליו תואר חסד כלל כמובן למי שיש לו הרגשת החיך וע"כ הך לישנא דמלח ממון חסד ס"ל דרק צדקה הניתנת בידיעה מפאת הרצון הטוב להתחסד עם העני בהוראת תיבת חסד הוא דיש לו כח להיותו מלח לשאר הנכסים ושיתקיימו הנכסים בזכותו אבל לצדקה הניתנת מאליו אין בה כח המשכת הברכה לשאר הנכסים וס"ל להאי לישנא דקאי קרא אדפתא ב"י וכו"ל ואולם אידך לישנא דמלח ממון חסר ס"ל דחסרון הממון לבד מה שנחסר מממונו יהי באיזה אופן שיהיה ואפילו נפלה סלע ממנו ומצאה עני ונתפרנס בה שלא הייתה שם לא מעשהו ולא ידיעתו כלל עכ"ז כיוון שנחסר מממונו ונתפרנס העני מן הממון הנחסר אזי יש בזה כח המשכת הברכה לשאר הנכסים וס"ל דקאי קרא אדסליק מיניה וכראב"ע הנ"ל וכו"ל ודו"ק וא"כ איפוא א"כ שוב אין ראייה מגמ' דלכבודו הוא דעבד ושינויא דכדבעי לי למעבד לא עבד הם לפי ב' הלשונות הנ"ל ושינויא קמא דלכבודו הוא דעבד הוא לפי הלשון דמלח ממון חסד דללשונו זה בעינן באמת שיתן הצדקה בתורת ההתחסדות ואז מתקיימים נכסיו בזכותו וע"כ שפיר משני דכיוון דלא נתן מפאת התחסדות שרצה להתחסד עם העני ורק לכבודו הוא דעבד ע"כ אין זה נקרא חסד ואין לו סגולות המלח ממון חסד ושינויא בתרא דכדבעי לי למעבד לא עבד הוא לפי הלשון השני דמלח ממון חסר דלהך לישנא א"צ מעשה האדם כלל ורק כל שנחסד ממנו ונתפרנס העני מן החיסרון ממשיך הברכה לשאר הנכסים ואפילו נפלה סלע וכו' וכו"ל וא"כ להך לישנא הרי לא יכוון התירוץ דלכבודו הוא דעבד דכיון דא"צ מעשה האדם כלל ע"כ כוונתו לא מעלה ולא מורדת ואפילו כוונה אחרת אינה מפסדת וכו"ל וע"כ משני השי"ס שינויא אחרינא דכדבעי לי למעבד לא עבד היינו דלפי ערך הממון הרב אשר היה לו הית' הצדקה מועטת ולא היה זה נחשב חסרון כלל בממונו ודו"ק ונכון הוא בעזרי"י..

* כיצד הוא מבאר את המחלוקת אם "מלח ממון חסר או חסד"?

* הסבר עפ"י את מחלוקת הרמב"ם והמהר"ל במקורות הבאים.

2. רמב"ם פירוש המשניות אבות פרק ג' משנה טו:

אחר כך אמר, שהמעלות לא יושגו לפי שיעור גודל המעשה, אלא לפי רוב מספר המעשה. וזה, שהמעלות אמנם יושגו בכפול מעשי הטוב פעמים רבות, ובה יושג הקנין, לא בשיעשה האדם מעשה אחד גדול ממעשי הטוב, שבוה לבדו לא יושג קנין. משל זה, שהאדם אם יתן למי שראוי אלף דינר, בפעם אחת ולאיש אחד, לא תושג לו מעלת הנדיבות בזה המעשה האחד הגדול, כמו שתושג למי שיתנדב אלף פעמים באלף דינר, ויתן כל דינר מהם על צד הנדיבות, לפי שזה ייכפל על ידו מעשה הנדיבות אלף פעמים, ויושג קנין חזק, וזה פעם אחת בלבד התעוררה הנפש התעוררות גדולה למעשה טוב, ואחר כך פסקה מזה. וכן בתורה אין שכר מי שפדה אסיר במאה דינר, או נתן צדקה לעני במאה דינר שהיו די מחסורו, כמו מי שפדה עשרה אסירים, או השלים חסרון עשרה עניים, ואפילו בעשרה דינרים. ולזה תקיש. וזה הוא ענין אומרו: לפי רוב המעשה אבל לא על פי המעשה.

3. מהר"ל חידושי אגדות בבא בתרא:

מאי שריון וכו'. פי' דבר זה כי כאשר האדם עושה המצוה הזאת מצוה יחידת, וכאשר עושה עוד מצוה היא ג"כ יחידת, ואין ב' המצות מצטרפים להיות מצוה אחת גדולה, רק הם שני מצות. אבל הצדקה אינו כך רק כאשר נותן היום פרוטה ולמחר פרוטה ועד אלף זהובים, אצל השי"א אינו נחשב שנתן כך וכך פרוטות רק אצל השי"א נחשב כי עשה צדקה גדולה אלף זהובים, כי הצדקה מצטרפת לחשבון גדול. ודבר זה מיוחד במצות הצדקה יותר משאר המצות, שאם הוא מצות לולב הרי המצוה שיש ליטול הלולב ביום פעם אחת, וכן שאר מצות, ואף אם מצווה שיכול לעשות כל שעה, שיכול לעשות עיסה כל שעה ולתת ממנה חלה, עם כל זה אין כאן צירוף כי כל עיסה ועיסה היא בפני עצמה ואין מצטרף לחשבון גדול, אבל הצדקה כל מה שנותן צדקה יש עליו שם צדקה והיא צדקה אחת ולכך מצטרפת לחשבון גדול. ודבר זה ענין מופלג כאשר תבין ההבדל. ויש שהיו רוצים לומר כי יותר טוב שיתן מעט מעט בהרבה פעמים משיתן הרבה בבת אחת מפני שאומרים כי בכל אחד ואחד מצוה בפני עצמה, ודברי חכמים אינם מוכיחים כך אדרבה שבא ללמד דאפילו אם נותן מעט מעט מצטרף ביחד ומכ"ש אם יתן הרבה בפעם אחת.

4. מהר"ל חידושי אגדות בבא בתרא:

כי הא דרבה אכפי וכו'. דאע"ג דכל מצות עשה אשר שכרה כתוב בצידה אין ב"ד מוזהרים, בודאי אין ב"ד [מוזהרים] על הנותן, אבל איך יפרנס העני, ואם לא היו העניים צועקים לא הי' צריך לכופ אותם אבל בשביל צעקת עניים שהיה [צריך] להם חיות היו כופין. ובודאי לא מקרי גזלן כאשר יכופ אותו לצדקה, שהם אמרו גדול המעשה מן העושה, ולפיכך בצדקה מצוה לכופ, והיינו בשביל חיות העניים. ואם אין כופה הרי מעלים עינו מן העני אשר אין לו פרנסה. רק אם יש פרנסה לעני, כי אחרים יתנו מה שהוא צריך לו, אז אין ב"ד מוזהר לכופ שיתן צדקה באולי חסר לעניים, כיון שאין עניים לפנינו, כיון שיש פרנסה אל העני, אבל אם אין פרנסה לעני בודאי חייב לכופ לצדקה משום פרנסת

* הסבר ע"פ הנ"ל את המתח בין זה שכופין על הצדקה אע"פ שבד"כ כופין במצוות רק אם אומר רוצה אני? העזר במקורות הבאים.

5. "דבר שבמנין" על ספר המצוות מצוות עשה קצ"ה :

המושג צדקה הוא ממצוות החסד לעזור לזולת בגופו ובממונו, וכמו שגא' יעשה עמנו צדקה וחסד", ובתלמוד אמרו צדק משלך ותן לו, ולפי"ז אי אפשר שתתקיים מצוה זו שלא ברצונו הטוב, דבלי נדבת הלב הוי חסרון בעצם מהות הצדקה וצ"ע הא דק"ל להלכה (טור ושו"ע י"ד סי' רמ"ח סי"א) ב"יד היו כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדוהו ליתן, ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן עכ"ל, ואפילו לדעת הרשב"א (הובא שם) שלא יורדין לנכסיו, הוא עכ"פ כופין אותו בגופו לקיים המצוה, כמו שכופין על שאר המצוות. אכן להרשב"א י"ל דכיוון שכופין אותו עד שיתן זה חשיב כרצון וכמו שמצינו לגבי קרבן דכה"ג הוי לרצונו, אולם לשיטת הר"י ורמב"ם יורדין לנכסיו ולא צריך שיאמר רוצה אני, תקשי הא אין כאן גדר צדקה כלל. וצ"ל דס"ל מכיוון שבתורה לא נא' המצוה בלשון צדקה, אלא "פתח תפתח.. והחזקת בו.. וחי אחיך" כפי שהזכיר רבנו, ולכן סביר דהמצוה מתקיימת שפיר אפילו בלי נדבת הלב והוי כשאר מצוות שהעיקר הוא מעשה המצוה שכופין לקיימן וגם יורדין לנכסיו, וזה שגא' בתורה: "ולא ירע לבבך" הוא למצוה מן המובחר. אולם עדיין צ"ע איזה קיום מצוה יש כאן כשיורדין לנכסיו בלי שיאמר רוצה אני.

ונראה ע"פ מה שכתב הריטב"א (ר"ה דף ו, קידושין עו) הא דאמרין ממשכנין על הצדקה אפילו בע"ש משום דכתיב "ועשית" אזהרה לב"ד שיעשו כדאיתא בר"ה ואמרין בירושלמי, מכאן למשכון, ואע"ג דק"ל כל מ"ע שמתן שכרה בצדה אין ב"ד מוזהרין עליה, ובצדקה כתוב מתן שכרה בצדה בכמה דוכתי, שאני התם דגלי ב"י קרא "ועשית", אזהרה לב"ד שיעשו, וטעמא דמלתא, משום דהכא באמירתו נתחייב לגבוה או לעניים וכשם שכופין לפרוע חובו, כופין אותו מה שנתחייב להקדש, שלא יהא כח הדיוט חמור משל הקדש עכ"ל בקידושין, ובמלחמות פ"ד דב"ק רמז לזה יעו"ש.

6. רמב"ם הלכות מתנות עניים פרק ז' הלכה י' :

מי שאינו רוצה ליתן צדקה או שיתן מעט. ממה שראוי לו, בית דין כופין אותו ומכין אותו מכת מרדות עד שיתן מה שאמדוהו ליתן, ויורדין לנכסיו בפניו ולוקחין ממנו מה שראוי לו ליתן, וממשכנין על הצדקה ואפילו בערבי שבתות.

הרדב"ז שם :

מי שאינו רוצה ליתן צדקה וכו'. בבא בתרא פ"ק אמר רבה בר אבא ממשכנין על הצדקה ואפילו בערב שבת איני והכתיב ופקדתי על כל לוחציו וא"ר יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב ואפילו על גבאי צדקה לא קשיא הא דאמיד הא דלא אמיד כי הא דרבא אכפיה לרב נתן בר אמי ושקל מיניה ארבע מאה זוזי לצדקה, והקשו בתוספות דהא ק"ל כל מ"ע שמתן שכר בצדה אין ב"ד של מטה מוזהרין עליה והרבה דברים נאמרו בתירוץ קושיא זו. והנכון לפי לשון רבינו משום דמצוות הצדקה יש בה לאו ועשה דכתיב פתוח תפתח וכתוב לא תאמץ את לבבך ולא תקפץ את ידך. ונ"ל דשאני מ"ע של צדקה שיש בה תקנה לעניים והרי הוא כחוב עליו וכופין אותו לפרוע חובו ויורדין לנכסיו כאשר עושין למי שמסרב לפרוע החוב אשר עליו תדע שהרי בכל המצוות כולם נאסר הנסיון ובמצוות המעשר הותר שנאמר הביאו את כל המעשר וגו' ובחנוני נא בזאת וגו'. ואני אומר שגם בצדקה הותר הנסיון:

ימהם שתי האפשרויות לביאור הגמרא (י): "צדקה תרומם גוי אלה ישראל וחסד לאומים חטאת" ? העזר במקור הבא.

7. פרשת דרכים המלא דרוש יז (ל' יהודה רוזאנים בעל הפירוש "משנה למלך" על הרמב"ם)

גודל המצוה הזאת מעשה הצדקה גלויה ומפורסמת לעיני כל ישראל, שהיא לאות אמת על השם המיוחד אשר פי ה' יקבנו בנים אתם לה' אלהיכם. ואמרין בספרי, בנים אתם לה', אתם קרויים בנים. והכי תנן במשנת חסידים, חביבין ישראל שנקראו בנים למקום. ועבודת הצדקה היא לאות על שם זה, וכדאמרין בפ"ק דבבא בתרא, שאל טורנוסרופוס הרשע את ר' עקיבא אם אלהיכם אוהב עניים מפני מה אינו מפרנסן, א"ל כדי להנצל אנו בהם מדינה של גיהנם, א"ל אדרבה זו מחייבתם לגיהנם, אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך בשר ודם שכעס על עבדו וחבשו בבית האסורים וגזר עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך אדם אחד והאכילו והשקהו, לכששמע המלך הלא כועס עליו, ואתם קרויים עבדים שנאמר כי לי בני ישראל עבדים, א"ל ר' עקיבא אמשול לך משל למה הדבר דומה, למלך שכעס על בנו וחבשו בבית האסורים וצוה עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, לכששמע המלך משגר לו דורון, ואנו קרויין בנים שנאמר בנים אתם לה' אלהיכם. נמצינו למדין שמצוות הצדקה היא לישראל לפי שנקראו בנים למקום. ובזה יובן מאמר הכתוב, צדקה תרומם גוי וחסד לאומים חטאת, רצון מלך לעבד משכיל וגו'. ורז"ל בפרק השותפין אמרו, צדקה תרומם גוי, אלו ישראל שנאמר ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ, וחסד לאומים חטאת, כל צדקה וחסד שהגוים עושים חטאת הוא להם, שאין עושים אלא להתגדל שנאמר די ליהוון מהקרבין ניהוחין לאלה שמיא ומצלין לחיי מלכא ובונה. והנה כפי פירושם מאי דכתיב וחסד לאומים חטאת מיירי כנגד הנותנים, דהיינו שהצדקה שעושים הגוים עם ישראל הוא לחטאת להם, לפי שאינם עושים אותה אלא להתגדל. אך כפי דרכנו אפשר לומר דהכתוב מיירי כנגד המקבלים, ויתיישב מאי דסמך ליה רצון מלך לעבד משכיל. והכונה, צדקה תרומם גוי אלו ישראל, כלומר שדוקא בישראל נחשבת הצדקה למצוה לפי שהם קרויים בנים, ואף שכעס המלך על בנו, מי שבא והאכילו והשקהו המלך משגר לו דורון. אבל וחסד לאומים חטאת, כלומר החסד שנעשה עם הגוים הוא לחטאת, לפי שהם קרויים עבדים, ורצון מלך לעבד משכיל דוקא, וזה שכעס עליו המלך וגזר עליו שלא להאכילו ושלא להשקותו, והלך זה והאכילו והשקהו, כששמע המלך הוא כועס עליו. ובזה יתבאר מאי דאמרין בשמות רבה, פרשה טו סימן כ"ג, וז"ל, יהיו לך לבדך ואין לזרים אתך, הצדקה היא לישראל שנאמר ולך תהיה צדקה, ע"כ. ומוהר"ש יפה נדחק בפירוש מאמר זה. ולפי דרכנו הדברים כפשוטן, שהצדקה היא דוקא לישראל לפי שנקראו בנים, אבל לגוים הוא לחטאת לפי שהם עבדים, ומי שעושה צדקה עמהם המלך כועס עליו.

י כיצד מתבארות שתי האפשרויות הנ"ל ע"פ שני צדדיה של המצוה ?

י עיין במקור הבא ובאר על פיו אפשרות נוספת למחלוקת אם "מלח ממון חסר או חסד" ?

8. שו"ת רדב"ז חלק ב' תשי"ד :

שאלה: על מה סמכו ההולכים ממקום למקום ומקהל אל הקהל לבקש טרף לביתם אחר שנתנו להם כדי צורכן ולפעמים יותר מאלף זוז הולך למקום אחר ג"כ ונותנין לו ולוקח וכבר הוא עשיר וק"ל מי שיש לו מאתים זוז לא יטול לקט שכחה ופאה וה"ה ממצות הצדקה כאשר כתבו הראשונים ז"ל.

תשובה: סמכו להם עלה דהא דק"ל אם אין לו מאתים זוז ונתנו לו בפעם אחת אפי' אלף זוז נוטלן אף הכא נמי כשהוא גולה לארץ מרחקים להביא טרף לביתו כל זמן שלא יחזור לביתו הכל נקרא פעם אחת דאי לא תימא הכי שנתנו לו בקהל הראשון שפגע מאתים זוז אם לא יקבל יותר אוכל אותם ולא ישוב עוד לביתו ואפילו שיתנו לו כשיעור לחזור לביתו יאכל אותם מיד ונמצא חוזר חלילה ולפיכך מותר לו לקחת כל מה שיתנו לו עד שיחזור לביתו. **עוד איכא טעמא אחרינא** דלא אמרין מי שיש לו מאתים זוז לא יטול מן הצדקה היינו מקופה של צדקה או מהיחידים בתורת צדקה שהרי בעל הבית הנותן לעני זה לא יתן לעני אחר ונמצא גוזל את העניים אבל בנ"ד שהכל יודעים שיש לו יותר ממאתים זוז והוא מחזר משום פרנסת אשתו ובניו נותנין לו בתורת מתנה ולא בתורת צדקה וכן מעשים בכל יום בכל קהלות הקדש אבל צריך להזהיר את גבאי הצדקה שלא יתנו להם מקופה של צדקה כיון שיש להם יותר ממאתים זוז שנמצאו גוזלים את שאר העניים ואם אין לו מאתים זוז ויש בקופה של צדקה מעות הרבה ורצו הגבאים ליתן לו אפי' מתנה מרובה מותר ומ"מ צריך שידקדקו בדבר שלא ידחקו את שאר העניים אשר בעיר.